

Rapport från lättvandrad naturguidning från Långsjön till Tyresö-Flaten – med Elin Wägner och Selma Lagerlöf den 7 mars 2024

Martina Kiibus

Den här guidningen har jag haft några gånger tidigare men det var som var nytt var att jag valde att fokusera på Elin Wägner och Selma Lagerlöf. Detta med anledning av att det var dagen före den internationella kvinnodagen och Selma och Elin var dels de första kvinnorna i svenska akademien, båda kämpade för kvinnlig rösträtt och båda var djupt engagerade i de så kallade gröna frågorna. Så under guidningens gång refererade jag till dessa båda författare och vad de hade att säga om det vi berörde.

27 personer deltog från ca 27 år och uppåt. Fyra nya deltagare och fem som var nya för i år. Info via vänner, hemsidan och program från tidigare guidningar. Det var en härlig solig dag med mycket vårkänslor i luften.

Vi samlades vid busshållplats Liljegränd i Skälsåtra där jag introducerade guidningen och berättade om Selma och Elin. Från busshållplatsen gick vi sedan ner till Långsjön och Täppudden, den lilla udden vid Täppvägen. Utöver att det var de första två kvinnorna i akademien (Selma valdes in 1914 och Elin 1944) så var Selma den första kvinnan som 1909 fick nobelpriset i litteratur. Båda var också övertygade antinazister och motståndare mot jedeförföljelserna.

Första stoppet var en gammal björk med spår av björksplintborre, en skalbagge som gnager sig in under björknävern. Moderns utgångshål ser ut som en rad kulhål och är lätta att känna igen. Pratade om att det är lättare att se spåren av insekterna än dem själva när man är ute i skogen och att det är kul att spåra och försöka lista ut vem som varit där före oss. En större hackspett höll konsert för oss och även spillkråkan hördes på håll.

Berättade om dagens första sjö, Långsjön och Tyresås sjösystem. Och så pratade vi om fortet som finns på udden och som är en del av den gamla korvlinjen, som uppfördes i början av 1900-talet. Lät de deltagare som ville gå in och utforska slottet. En kvinna skrev förundrad efteråt att hon bott i Tyresö hela sitt liv och aldrig tidigare varit inne i fortet.

Sen samlades vi och jag pratade om vad som drev de män i Palmfeldska stiftelsen som uppförde alla fort och värn som ingick i korvlinjen, vilken oro och rädsla de måste ha känt över världsläget och att de kände ett behov av att försvara sig. Kom så in på Elin Wägner som utöver att vara en feminist, antinazist och engagerad i ”de gröna frågorna” också var såväl civilisations- som tillväxtkritisk och övertygad pacifist. För henne hängde allt detta samman men det allt övergripande var freden. Hon kände också en djup oro och besvikelse, inte minst över att 20 år efter första världskrigets slut så hade ”männens dödsmaskineri” orsakat ännu ett världskrig. Det fick henne att skriva boken Fred med jorden, en fantastisk liten bok där hon bland annat skriver att den yttersta orsaken till krig är männens övermodiga inställning att man kan äga jorden. Och att det blir inte fred på jorden förrän vi har fred med jorden.

Så gick vi vidare in i skogen, stannade vid en grovstammig gran som var full av ananasgaller, en gallbildning som orsakas av den lilla granbarrlusen (nästa spår av djur). Här välkomnade jag in till skogen och det blivande naturreservatet Barnsjöskogen. Pratade om att även om vi nu bara skulle gå i kanten av det blivande reservatet så ville jag försöka förmedla en bild av att de höga naturvärden som finns i skogen och som gör att det är så roligt att skogen ska skyddas.

Elin Wägner var otroligt fascinerad av träd, särskilt gamla grova träd som för henne symboliserade trygghet och rotfasthet. Pratade om att för att granen ska kunna bli så grovstammig så behöver den hjälp av svampar. Där skogens träd via sina rötter kopplar ihop sig med svamparnas mer fintrådiga rötter (hyfer) i ett underjordiskt samarbete som kallas mykorrhiza (=svamprot), där de byter mineraler och näringsämnen med varandra.

Vi fortsatte till några grovstammiga tallar och pratade vidare om mykorrhizan, som ”bevisades” först på 50-talet av några Uppsalaforskare som spårade några radioaktivt märkta molekyler och kunde se hur de transporterades mellan tall och sandsopp. Och sen var det först i slutet av 90-talet som kanadensiska forskare upptäckte att träden också kan kommunicera med varandra och ”byta tjänster” med varandra via svamprotterna. Tycker det är så fascinerande att tänka att det är som ett underjordiskt nätverk under våra fötter, ett skogens WWW = Wood Wide Web. Det tar ett tag att utveckla mykorrhizan, så det kräver äldre skogar för att den överhuvudtaget ska finnas. Det fascinerande är att Elin Wägner skrev om det här redan 1936 i en artikel i tidskriften Tidevarvet, ”Om träd”. Citerade ett stycke som beskriver hur det i de dolda skikten i jorden finns förbindelser från det ena trädet till det andra och att träden inte provianterar helt för sig själv eller bereder näringen i sitt eget kök.

På en tall i en slänt mot vattnet växte flera talltickor, svampar som lever på tall och är den enda tickan som lever på levande tallar. Tallticka är en signalart som talar om att tallen är gammal (för att talltickans fruktkropp ska synas behöver tallen vara minst 100 år gammal, oftast 200-250 år eller ännu äldre) och att den växer i en tallmiljö med höga naturvärden.

Vi gick till en backe med olika mossor och gjorde ett litet mosstopp. Vi tittade på den mörkgröna björnmossan, den ljusare kvastmossan, den lite brunare husmossan och den spretiga väggmossan. Pratade om att vi har över tusen mossarter i Sverige och att även om vi inte blir mossexperter är det kul att upptäcka nyanserna i det gröna, att se mångfalden. Ganska ny forskning har visat att flera mossor, bland annat vägg- och husmossa lever i symbios med kvävefixerande bakterier som fångar in kvävgas från luften och omvandlar det till kvävenäring. Det är så lätt att tänka sig att träden står där rakryggade och självständiga, men i själva verket är de helt beroende av såväl svamparna som mossor och andra organismer för att kunna växa. Tycker det är en tilltalande tanke ändå, att vi alla är beroende av varandra. Citerade återigen Elin Wägner och artikeln Om träd som beskriver detta samspel. Hon jämför en biologs och en militärs syn på träd, där biologen förstår detta med samspel medan militären tror att det bara handlar om kamp och strid.

Så kom vi till en hassel som blommade med sina fina stjärnformade vinröda blommor. Det man ser är det lilla stjärnformade märket som sticker upp ur knoppen och som jag tycker är ett av de finaste vårtecknen. Vi dröjde oss kvar ganska länge här så alla fick se blommorna och fotografera och förundras. Och så pratade vi om varför hasselnötter inte ingår i allemansrätten.

Härifrån gick vi ner till stranden och tittade över på andra sidan där det var färskt spår av bäver och där bävern även byggt sig en hydda. Som förde oss in på bäverns ekologi, att den faller som mest träd på hösten för att bygga upp ett vinterförråd och om vilken ekologisk nytta den gör när den skapar våtmarker. Något som vi har en brist på i vårt landskap. Våtmarker är så viktiga ur många olika aspekter, dels biologisk mångfald, dels att de är naturens egna reningsverk som fångar upp överskottsnäring och omvandlar den till kvävgas och på så sätt minskar övergödningen i våra sjöar. Och - de är kolsänkor. Därför är återvätning av

våtmarker en viktig åtgärd för att försöka hantera klimatkrisen, vilket alltså bävern gör alldeles gratis. OM man däremot dikar ur våtmarkerna frigörs det lagrade kolet och de blir istället kolbomber.

Utdikningen av våtmarker och torrläggningen av sjöar började redan på slutet av 1800-talet, dvs på Selmas och Elins tid. Båda reagerade kraftfullt mot detta och gav sig in i debatten. Elin skrev 1939 boken ”Tusen år i Småland” som är full av kritik mot såväl skogsskövling som utdikning och torrläggning. När Rachel Carson år 1962 skrev boken Tyst vår, skrev Vilhelm Moberg att den boken redan hade skrivits av en svenska kollega till henne, nämligen Elin Wägner!

Ännu tidigare, 1906-1907, skrev Selma Lagerlöf Nils Holgerssons underbara resa, där hon också skildrar vilket hot utdikningen av våtmarker är mot naturens rikedom. I boken kommer de till Glimmingehus och möter en bedrövad stork. Läste en strof där storken utgjuter sin sorg över att han inte hade någon mat längre och att skåningarna höll på att tillägna sig all hans egendom. Och säger att han ämnar flytta från detta land och aldrig mera komma tillbaka, en profetia som uppfylldes 50 år senare när den sista storken försvann från vårt land. Sen fortsätter Nils och gässen till Tåkern som är i färd med att torrläggas helt för att bönderna ska få mer odlingsbar mark. De möter en kvinna som skulle få mer jordbruksmark och från början var positiv till projektet men så börjar hon inse konsekvenserna. Läste en strof som beskrev hennes tankar. Selmas engagemang för Tåkern bidrog faktiskt till att sjön fortfarande finns kvar och inte torrlades helt.

Här tog vi en paus i solen och bara njöt av vattnet och våren. Den yngsta deltagaren som fick låna min lupp hittade kokongen av skogskaparspindel i en barkskreva på en tall. Så fin, ser ut som en julgranskula med guldtrådar runt själva kokongen. Berättade om spindeln och att namnet kommer av att den kapar andra spindlars nät och lurar dem att tro att den är ett bytesdjur och lockar då fram nättinnehavaren och kan sluka den istället.

Efter pausen beskrev jag det sprickdalslandskap som vi vandrade i och som är så typiskt för Tyresö och Sörmland och så fortsatte jag läsa ur Nils Holgersson där Selma i kapitlet som handlar om Sörmland beskriver detta landskap så träffande.

Vi gick vidare på gångvägen till en bäverfälld aspstubbe och låga. På stubben var det fullt av plattickor. En ticka som är platt och brunaktig på ovansidan och vit på undersidan, men svartnar om man drar med en nagel i det vita. Jättefin! Pratade om att många svampar ju lever i symbios med träden genom mykorrhiza, medan de flesta tickorna kan vara parasiter eller framför allt saprofyter, dvs lever av döda träd. Pratade om hur värdefullt det är med döda träd för att skogen ska leva, hur många insekter och svampar och andra arter som behöver döda träd. Så att se en mångfald tickor vittnar om att skogen är gammal och är ett tecken på skogens höga naturvärden. Stubben kläddes också av cypressfläta, som i sin tur var klädd med filtlav. Framför stubben var det alskott vars knoppar lyste intensivt violett i solen.

Så gick vi till Gammelström och lyssnade till det härliga porlande vattnet som meandrar (slingrar) fram och är en viktig livs- och spridningsmiljö för många vattenlevande växter och djur. En strömstare visade så fint upp sig på en sten nere i vattnet, så jag berättade om denna fina vinterbadare och alla fick en chans att fotografera den. Både Selma och Elin beskrev sin fascination över fritt rinnande vatten till skillnad från uträtade diken. I Tusen år i Småland jämför Elin också stigar som organiskt slingrar sig fram och är ”oöverträffade färdledare i landskapet” med de raka AK-vägarna som är som piskrapp i landskapet.

Vi tog en liten lov in i Tyresta, en av södra Sveriges största gammelskogar. Men Barnsjöskogen har lika höga naturvärden som fantastiska Tyresta så det är så värdefullt att även den skogen kommer att skyddas och att det blir ett sammanhängande grönstråk. En av de relativt nya deltagarna sade efteråt att hon alltid drömt om att få komma in i Tyresta och nu hade hon fått göra det! Pratade om gammelskogens höga naturvärden jämfört med produktionsskogar som antingen är virkesåkrar eller kalhyggen och helt saknar skogens myller av liv.

Förändringarna i skogsbruket började på slutet av 1800-talet, på Selmas och Elins tid, när skogsindustrin etablerade sig på allvar. Sen accentuerades det efter andra världskriget när motorsågen kom och de senaste decennierna har det blivit ännu värre. Elin engagerade sig tidigt mot kalhyggesbruket och skrev brev till Domänstyrelsen där hon jämför det med våldtäkt av naturen. 1902 skrev hon novellen "Bland granar" som jag läste en strof ur. Där skriver hon bland annat att radsådda granar är som militärer på rad, vilket måste vara något av det fulaste en radikal pacifist kunde föreställa sig.

Vi gick in en bit till ett stort bestånd sårläka, en vintergrön blomma med mörkgröna läderartade blad som använts som just sårläkande. Det är en signalart som signalerar lundar och mullrika skogar.

På en grovstammig gran var det fullt av små runda millimeterstora hål av den lilla granbarkgnagaren, en skalbagge som gnager i barken men inte in i veden på gamla grova granar. De dödar inte träden eftersom de bara gnager i barken men är ett tecken på höga naturvärden eftersom de bara går på gamla grova granar. Granbarkborren, däremot, borrar sig in i veden och kan som bekant döda granar. Pratade om att i gammelskogen så är den sällan ett problem eftersom den inte gillar doften av lövträd, den framför allt angriper torkstressade träd och i en riktig skog är det mycket bättre fuktbalans än i en produktionsskog, att i de döda lågorna lever rosteklar som äter granbarkborrar och att i äldre skog så har träden utvecklat mykorrhiza och kan på så sätt varna varandra via rötterna när granbarkborren börjar angripa. Alltså, problemet är inte granbarkborren, problemet är vårt skogsbruk!

Så vände vi tillbaka och fortsatte på norra stranden. I backen upp mot fortet har naturvårdarna röjt en hel del för att friställa ekar och hassel. Pekade ut att på en av ekarna växer lunglav. Det är inte särskilt lättvandrat dit men några sprang upp för att kolla. För de andra visade jag en bild på denna "lavarnas lav", en fantastisk signalart som vittnar om skogens höga naturvärden.

Vi fortsatte till nästa sjö, Lillsjön. Här växte det pors i strandkanten som deltagarna fick dofta på. Harry Martinsson kallade porsen för de svenska vildkärrens lavendel. Harry satt ju också i Akademien, han efterträdde Elin Wägner på stol 15. Efter honom kom Kerstin Ekman som verkligen förde Elins tradition vidare med sin natursyn och vad gäller att gå till storms mot skogsbolagen, inte minst i boken Herrarna i skogen. Nu sitter poeten Jila Mossaed på stol 15, en flykting från Teheran som mötte träden och skogen i Sverige och skriver fina dikter om sin kärlek till träd, bland annat "Har bjudit in trädet på en kopp te"; "Vi har mycket att berätta för varandra".

Selma satt på stol 7 och efterträddes av herrar Gullberg, Gierow och Ahnlund. Men 2013 efterträdde Sara Danius Knut Ahnlund på denna stol. Och på dagen 100 år efter att Selma hade hållit sitt inträdestal i Akademien kungjordes att Sara skulle bli dess första kvinnliga sekreterare.

Passade på att läsa en liten strof ur Selmas nobelföreläsning där hon bland annat tackar naturen, markens djur, himmelens fåglar, alla blommor och träd – ”de har allesammans haft sina hemligheter att berätta mig.”

Fortsatte till en knäckt gran som var översållad av klibbticka, ytterligare en ticka som är lite orangebrun och har ljusare tillväxtzoner. Den pressar ut vatten från granarna och stressar på så sätt träden så att de till slut bryts av en bit ner och skapar fina högstubbar. Klibbtickan är en nyckelart som gynnar många andra svampar och insekter. Det finns många insekter och svampar, ofta ovanliga arter, som är beroende av att det finns klibbticka i veden.

Nu var vi framme vid nästa sjö, Tyresö-Flaten, en av de djupaste sjöarna i Tyresåns sjösystem. Här såg vi ett par knipor som simmade ute i sjön. Berättade om dessa kortflyttare som flyttar tillbaka med iskanten.

Fortsatte till en ek och pratade om att eken kan hysa uppemot 2000 olika arter under sin livstid jämfört med aspen. Och allra flest när den är ett så kallat rikmulmsträd, dvs när det är gott om mulm inne i eken. Visade den härliga mulm som fanns inne i eken vi stod vid. Mulm är ved som passerat skalbaggar som magar. I en gammal ek kan det finnas flera hundra liter mulm! Som blir värsta lyxhotellet för många ovanliga skalbaggar som lever inne i eken. För att en ek ska kunna producera mulm ska den vara minst 200 år gammal, oftast ännu äldre. Så mulmen är också ett tecken på de höga naturvärdena.

Vi gick till en fin torraka som vittnade om rikedomerna på liv i de döda träden i form av en mängd olika hål av vedlevande insekter. Bland annat brun barkbock som framför allt går på nydöda tallar och gör ganska stora ovala hål längs fiberriktningen. I mina lappar kunde deltagarna få titta på de små spiklavarna som växte på torrakan och ser ut som små nubbar. Alltid lika kul att ta del av den förundran som hörs när deltagarna får in fokus och upptäcker mikrovärlden genom luppen!

Så gick vi ut på hällen och blickade ut mot Tyresö-Flaten. Samlades och summerade guidningen. Jag avslutade med att läsa lite ur Elin Wagners bok Väckarklocka som kom 1941 och handlar mycket om kvinnofrågan, morgondagen till ära. Hon jämför mannens förtryck av kvinnan med förtrycket av naturen och menar att det hänger samman och därför måste också kampen för jämställdhet och kampen för naturen hänga samman. I slutet av boken leker några väninnor en slags sällskapslek där de pratar om vad som krävs för hög standard. Som utmynnar i rent gott vatten, bröd bakat på mjöl utan gifter eller konstgödsel, närproducerad mat, mat som producerats med schyssta förhållanden för såväl arbetarna som djuren, god nattsömn och – sist men inte minst – ”hemptvättade, soltorkade, vindomblåsta och skogsdoftande underkläder”.

Deltagarna var helt lyriska och påtagligt berörda av guidningen och kopplingen till Elin Wägner och Selma Lagerlöf. Jag lade ner ganska mycket tid innan på att läsa på och läsa in mig på framför allt Elin Wägner så det svåra var sen att sovra och koppla ihop det med guidningen, men tycker att jag lyckades väl utan att det blev för överlastat. Och som sagt – deltagarna var så nöjda. Fick mängder av sms och mejl efteråt där de uttryckte sin tacksamhet och glädje över dagen. Men också ett vemod över att vi inte kommit längre än på Elin Wagners tid. En deltagare skrev t ex: ”Du gör så mycket mer än bjuder på en guidad tur i naturen, du ger oss en litterär resa som breddar perspektiven. Tänk att man tänkt på detta i 100 år, jag blev så berörd.”